

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
2020

ΑΘΗΝΑΙ 2021

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ

Στόχο τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ 2020 ἀποτέλεσε ἡ διερεῦνση τῆς ὑπόθεσης, ὅτι στὴ νότια πλαγιά τοῦ λόφου τῆς Ἁγ. Κυριακῆς, κοντὰ στὴν γωνία ποὺ σχηματίζει ὁ μνημειακὸς ἀρχαῖκός περίβολος, ὑπῆρξε μία ἀκόμα εἴσοδος στὸ ἱερό. Ὁ ἐν λόγω χῶρος εἶχε μερικῶς ἀνασκαφεῖ καὶ στὸ παρελθὸν ἀπὸ τὸν E. Buschor (AM 52, 1927, 30-31, εἰκ. 15, 16) δίχως ὥστόσο νὰ προκύψουν στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐρμηνεία αὐτοῦ τοῦ σημείου. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες στὴ δυτικὴ πλαγιά τοῦ λόφου καὶ συγκεκριμένα στὴ μακρόστενη κατασκευὴ ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ νότιο μισὸ τοῦ ἀρχαῖκοῦ περιβόλου κατὰ τὶς ἐργασίες τῶν ἐτῶν 2016 καὶ 2017 καὶ ἐρμηνεύτηκε τότε ὡς ἀποθηκευτικὸς χῶρος. Ἡ παρέμβαση ἐδῶ ἀποσκοποῦσε στὴν ἀφαίρεση μίας ἰσχυρῆς ἐπίχωσης ἀπὸ κεραμίδες ὀροφῆς, οἱ ὁποῖες ἀρχικὰ θεωρήθηκε ὅτι προέρχονταν ἀπὸ τὴν στέγη αὐτῆς τῆς κατασκευῆς καὶ ἀποτελοῦσε τὸ στρώμα καταστροφῆς.

Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ὑπὸ διερεῦνση περιοχῆς στὴ νότια πλαγιά τοῦ λόφου, ἀποκαλύφθηκε ὁ ἐπίπεδα λαξευμένος φυσικὸς βράχος τῆς κιμηλιάς, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει κλίση ἀκολουθώντας τὴν κατωφέρεια τοῦ ὑψώματος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἡ ἐπίχωση ἦταν διαταραγμένη καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ χώματα ἀναμοχλευμένα, τὰ ὁποῖα ἐμπεριεῖχαν εὐρήματα διαφόρων ἐποχῶν, ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ ἕως καὶ τὰ βυζαντινὰ χρόνια. Ἐπὶ τῆς ἐπιφάνειας τῆς κιμηλιάς ἐντοπίστηκαν σκόρπιοι σωροὶ ἀδρῶν λίθων μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, καὶ τὸ τμήμα θεμελίωσης ἑνὸς τοίχου τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται καὶ στὴ δημοσίευση τοῦ E. Buschor (αὐτόθι 30-31, εἰκ. 15, 16) (εἰκ. 1, σχ. 1). Ἡ κατασκευὴ, διαστάσεων 1.33×1.80 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀργοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους μὲ θραύσματα κεραμίδων ἀνάμεσά τους καὶ σαθρὸ κονία-

Σχ. 1. Η νότια πλαγιά του λόφου της Αγίας Κυριακής.

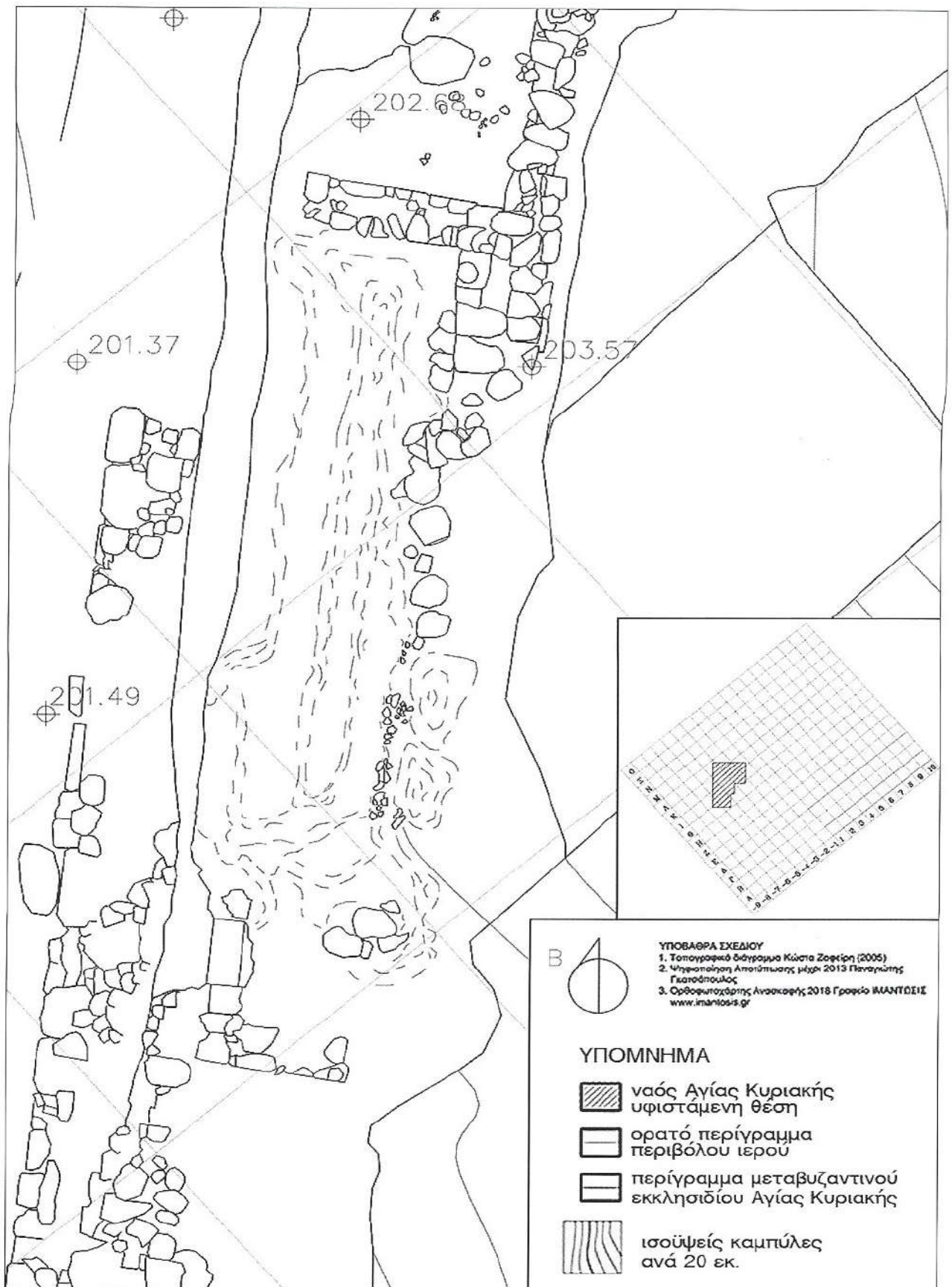
μα ως συνδετικό υλικό. Δυστυχώς λείπει κάθε στοιχείο που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μία έρμηνεία και την απόδοση του τμήματος σε ένα ευρύτερο σύνολο. Στη ΒΔ. παρειά του χώρου αποκαλύφθηκε στενή ζώνη βοτσαλωτής επιφάνειας, επί του φυσικού βράχου, όμοια με αυτή που είχε αποκαλυφθεί δυτικότερα, κατά τις προγενέστερες εργασίες στην ευρύτερη περιοχή.

Από την αφαίρεση της διαταραγμένης επίχωσης, πάχ. περ. 0.50 μ., σε αυτό τον χώρο δίχως αρχιτεκτονικό ή μνημειακό πλαίσιο, περισυλλέχθηκε σημαντική ποσότητα κεραμικής, αφού καταμετρήθηκαν περισσότερα από 9.000 όστρακα διαφόρων περιόδων, με την πλειονότητά της να ανήκει στους γεωμετρικούς χρόνους. Από τις πρωιμότερες φάσεις ξεχωρίζουν θραύσματα από χειροποίητα αγγεία της πρωτοελλαδικής περιόδου με έγχαρακτη διακόσμηση ιχθυάκανθας, καθώς και τμήματα μυκηναϊκών ειδωλίων τύπου Ψ και ζωόμορφων αναθημάτων της ίδιας περιόδου. Τα όστρακα της γεωμετρικής εποχής φέρουν γνώριμα μοτί-

βα, όπως ομόκεντροι κύκλοι, κυματιστές ταινίες, διακόσμηση ορθογώνιου πλέγματος, κλπ, ενώ διακρίνονται τμήματα από αγγεία της ύστερης γεωμετρικής περιόδου με παράσταση ανθρώπινων μορφών ή πτηνών (είκ. 2-4). Από τον χώρο περισυλλέχθηκαν επίσης ακέρατοι και αποσπασματικοί αρύβαλλοι της αρχαϊκής περιόδου – αρκετοί μικρογραφικοί –, με χαρακτηριστικότερο το στόμιο ενός κορινθιακού αλάβαστρου με ορατά ίχνη εγγράμμιας παράστασης ζώου (είκ. 5), μέρη ενσφράγιστων-ενεπίγραφων κεραμίδων και θραύσματα χάλκινων αντικειμένων (ελάσματα, κοσμήματα, μολύβδινο στεφάνι κ.ά.).

Βάσει των αποτελεσμάτων της έρευνας, η αρχική υπόθεση ότι στη νότια πλαγιά του λόφου διαμορφωνόταν βαθμιδωτή είσοδος για την άνοδο προς το ιερό δεν μπορεί πλέον να υποστηριχθεί, καθώς δεν τεκμηριώνεται ανασκαφικά. Βέβαιο είναι, εντούτοις, ότι τον χώρο όριζε προς Ν. ένα τμήμα του περιβόλου, που λειτουργούσε παράλληλα και ως ανάλημμα, κατά την ύστερη γεωμετρική εποχή και τα πρώιμα αρχαϊκά χρόνια. Κατά τη διάρκεια του 6ου αι. π.Χ., οι λατρευτικές πρακτικές που λάμβαναν χώρα στο ιερό, μεταφέρθηκαν και εκτός του γεωμετρικού περιβόλου, όπως μαρτυρεί και το πλήθος των μικύλων αγγείων και λοιπών αναθημάτων που βρέθηκαν κατά μήκος του μετώπου του προς Ν., κατά τις ανασκαφικές εργασίες των τελευταίων δύο ετών.

Κατά την αφαίρεση του στρώματος από θραύσματα των κεραμίδων στέγης στη δυτική πλαγιά του λόφου, εντός του χώρου που αρχικά είχε ερμηνευθεί ως ορθογώνιο αποθηκευτικό οικόδομημα, νότια των ρωμαϊκών οικοδομημάτων και κατά μήκος του περιβόλου της δυτικής πλαγιάς (είκ. 6, σχ. 2), διαπιστώθηκε ότι τα θραύσματα έχουν έναποθετηθεί εκεί οργανωμένα, σε δύο επάλληλες σειρές, διαμορφώνοντας ένα ιδιαίτερα παχύ στρώμα, ύψ. περ. 0.60 μ. Η ανώτερη και περιεκτικότερη στρώση συνίσταται από μεγαλύτερου μεγέθους και καλύτερες ποιοτικά κεραμίδες, σε σχέση με τις προχειρότερες του δεύτερου, λεπτότερου στρώματος. Κάτω από αυτό και σε όλη την έκταση της κατασκευής, αποκαλύφθηκε ένα στρώμα από άργους λίθους μεσαίου μεγέθους, το οποίο άκουμπούσε απευθείας πάνω στον επίπεδο λαξευμένο, κροκαλοπαγή βράχο. Η αφαίρεση των λίθων έφερε στο φως μία μακρόστενη αΐλακα πλάτ. 0.64 μ.

Σχ. 2. Μακρόστενη κατασκευή στη δυτική πλαγιά του λόφου της Άγ. Κυριακής.

καὶ μήκ. 7.70 μ. ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ κροκαλοπαγοῦς δαπέδου, ἡ ὁποία διατρέχει ὅλη τὴν κατασκευὴ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἀπὸ τὶς ἐργασίες συγκεντρώθηκαν περ. 3.000 θραύσματα κυρίως κυρτῶν καλυπτῆρων καὶ στρωτήρων λακωνικοῦ τύπου, καθὼς καὶ λίγων ἐπίπεδων στρωτήρων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τόσο οἱ κεραμίδες στέγης, ὅσο καὶ τὰ θραύσματα κεραμικῆς ποῦ συλλέχθηκαν χρονολογοῦνται μεταξὺ 6ου καὶ 9ου αἰ. μ.Χ. Πρόκειται στὴν πλειονότητά τους γιὰ κεραμίδες ποῦ εἶναι διακοσμημένες μὲ ἐμπίεστες «δαχτυλιές» (εἰκ. 7) καὶ τμήματα ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα, κυρίως ὄξυπύθμενους ἀμφορεῖς (εἰκ. 8α-β), τὰ ὁποῖα φέρουν ἐγγάρακτη κτενωτὴ διακόσμηση (εἰκ. 9). Τέλος, ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις περισυλλέχθηκαν καὶ ἀρκετὰ ὄστὰ ζώων, ποσότητα θραυσμάτων κονιάματος κιτρινωποῦ καὶ λευκοῦ χρώματος, σιδερένια καρφιά, καθὼς καὶ τμήματα μαρμάρινων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Σύμφωνα μὲ τὰ νέα δεδομένα καὶ τὴ μελέτη τοῦ ὕλικου, ὁ χώρος, διαστ. 2.50×11 μ., πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε σημεῖο ἀπόρριψης μεγάλου ὄγκου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, κυρίως κεραμίδων ὀροφῆς, ὁ ὁποῖος διαμορφώθηκε σὲ δύο φάσεις κατὰ τὴν πρώιμη βυζαντινὴ περίοδο, ὅταν ὁ λόφος εἶχε μετατραπεῖ σὲ χριστιανικὸ τόπο λατρείας. Τὸ μέτωπο τῆς δυτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς ταυτιζόταν μὲ τὸ τμήμα τοῦ ἀρχαικοῦ περιβόλου ποῦ ἐφαπτόταν στὸ σημεῖο αὐτὸ στὸν λαξευμένο φυσικὸ βράχο τοῦ λόφου, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες πλευρὲς ὀριοθετήθηκαν μὲ τοιχία ποῦ κατασκευάστηκαν μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ, προχειρότητα.

Μελέτη ὕλικου

Παράλληλα μὲ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες πραγματοποιήθηκε καὶ φέτος ἡ καταγραφή καὶ ἡ μελέτη τῆς κεραμικῆς στὴν Ἀποθήκη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Λακωνίας ἀπὸ τὴν ἀρχαιολόγο Δέσποινα Νίκα (Πανεπιστήμιο Κρήτης) γιὰ τὴν κεραμικὴ τῆς Πρωτοελλαδικῆς περιόδου καὶ τοὺς διδάκτορες Adrien Delahaye (Université de Rouen) καὶ Christian Mazet (Ecole française de Rome) γιὰ τὴν κεραμικὴ τῆς Ἀρχαϊκῆς καὶ Κλασικῆς περιόδου. Συνολικὰ ἐπιλέχθηκαν 287 ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα καταγράφηκαν, φωτογραφήθηκαν καὶ καταχωρήθηκαν στὴ βάση δεδομένων τοῦ Ἐρευνητικοῦ Προγράμματος Ἀμυκλῶν.

Ἡ μελέτη τῆς πρωτοελλαδικῆς κεραμικῆς ἐπικεντρώθηκε στὸ ὑλικὸ πὺ περισυλλέχθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν τοῦ ἔτους 2012. Καταγράφηκαν συνολικὰ 74 πρωτοελλαδικὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ στρώματα βόρεια καὶ δυτικὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Κυριακῆς, ὅπου οἱ ἀποθέσεις τῆς πρωτοελλαδικῆς κεραμικῆς ἦταν πολὺ μεγάλες καὶ σχετίζονται μὲ τὰ ἔχνη κατοίκησης σὲ αὐτὰ τὰ σημεία. Τὰ ὄστρακα πὺ μελετήθηκαν ἀνήκουν σὲ λεπτότεχνα ἀγγεῖα ἀπὸ καθαρὸ πηλὸ ὅπως ἀσκοί, φιάλες, σαλτσιέρες κ.ἄ. καὶ σὲ χονδροειδῆ ἀγγεῖα ἀπὸ σκοῦρο μὲ προσμίξεις πηλὸ ὅπως λεκάνες, λεκανίδες, μαγειρικά σκεύη κ.ἄ., τὰ ὁποῖα φέρουν ἐγγάρακτη, ἐμπίεστη καὶ πολὺ συχνὰ ἀνάγλυφη διακόσμηση, ἐνῶ κάποια ἀπὸ αὐτὰ φέρουν καὶ ἔχνη καύσης. Τὸ παραπάνω ὑλικὸ χρονολογεῖται, σύμφωνα μὲ παράλληλα, στὴν ΠΕ II περίοδο. Ἡ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ βρίσκεται ἀκόμη σὲ ἐξέλιξη ἀλλὰ ἡ πληθώρα χρηστικῆς κεραμικῆς ὑποδεικνύει ἓνα οἰκιστικὸ πλαίσιο, ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ὑπόθεση τῆς ὑπαρξῆς ἐνὸς ΠΕ οἰκισμοῦ στὸν λόφο τῆς Ἀγίας Κυριακῆς πρὶν ἀπὸ τὴ μετατροπὴ τοῦ χώρου σὲ μυκηναϊκὸ ὑπαίθριο ἱερό.

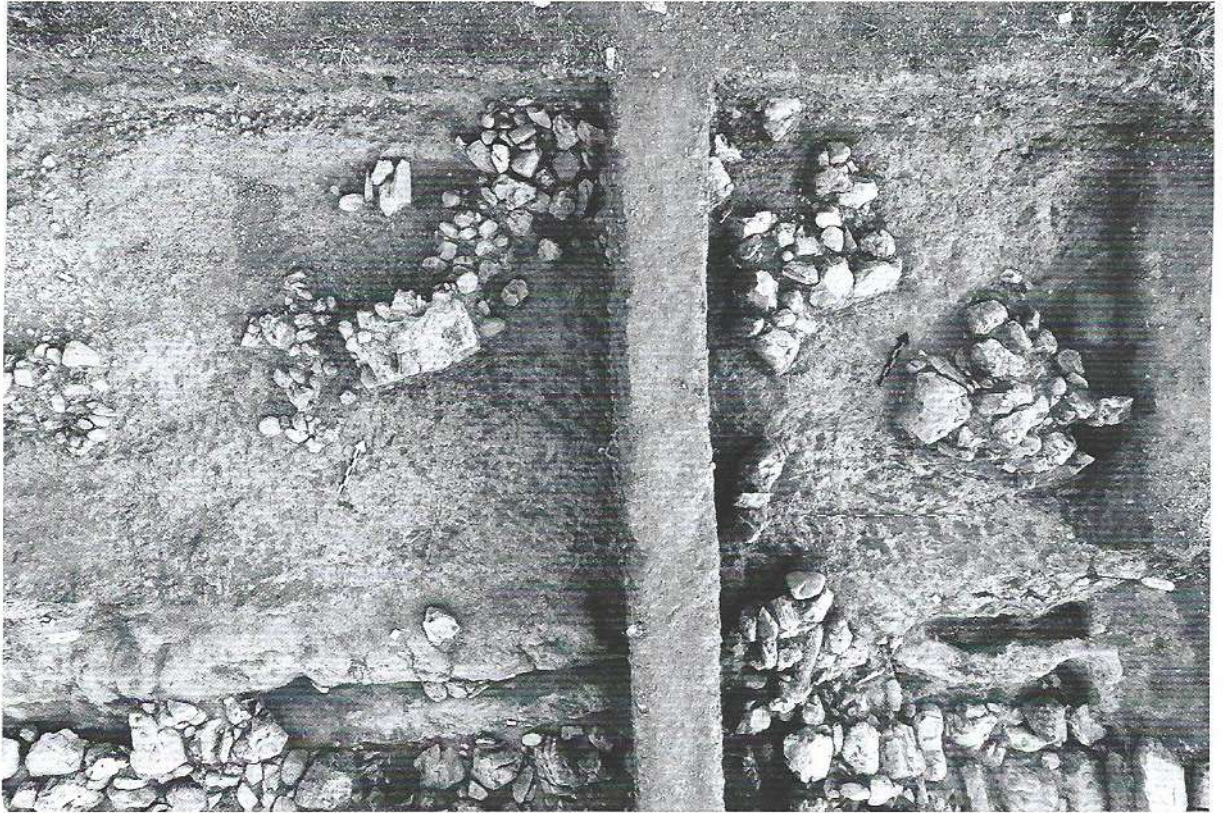
Ἡ μελέτη τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς κεραμικῆς ἐστίασε στὸ ὑλικὸ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν τοῦ ἔτους 2019 στὸν νότιο τομέα τοῦ λόφου. Σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ, ἀποκαλύφθηκαν σημαντικὲς ἀναμειγμένες ἀποθέσεις ἀναθηματικοῦ ὑλικοῦ, μαζὶ μὲ καθαρὲς στρωματογραφικὲς ἐνότητες πὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 8ου ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰῶνα. Σχετικὰ μὲ τὴ λακωνικὴ κεραμικὴ, μποροῦν νὰ ἀναφερθοῦν ἐνδεικτικὰ ἀρκετὰ τμήματα ἀπὸ ἀγγεῖα μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση, τμήματα ἀπὸ ἀγγεῖα τῆς Λακωνικῆς I περιόδου μὲ θεματολογία ζωικῶν μορφῶν, ὄστρακα ἀπὸ διακοσμημένες λάκαινες καὶ ἓνας λακωνικὸς ἀπίοσχημος ἀρύβαλλος πὺ χρονολογεῖται στὴ μετάβαση μεταξύ Λακωνικῆς I καὶ II περιόδου καὶ φέρει μίαν ἀπὸ τὶς παλαιότερες γνωστὲς ἀναπαραστάσεις ὀπλιτῶν στὴ λακωνικὴ τέχνη. Ἀρκετὰ μελανόμορφα ὄστρακα τῆς Λακωνικῆς III περιόδου ἔχουν ἐπίσης ταυτιστεῖ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τριῶν μὴ συγκολλώμενων τμημάτων ἐνὸς μελανόμορφου ἀμφορέα, ὁ ὁποῖος φέρει παράσταση δύο πετεινῶν τοποθετημένων ἀντικριστὰ στὶς δύο ἄκρες ἐνὸς ἀνθεμίου. Ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη πολυἀριθμῶν μελαμβαφῶν ὀστράκων ἐπέτρεψε τὴν ταύτιση ἀρκετῶν λακωνικῶν κρατήρων πὺ μέχρι

στιγμῆς δὲν ἦταν γνωστοὶ στὸ Ἱερό, κύπελλα, καθὼς ἐπίσης καὶ μεγάλο εὖρος ἀρυβάλλων. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ καταγραφή ἀρχαϊκῶν χειροποίητων πήλινων εἰδωλίων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὅπως τμήματα ἀπὸ ἀρχαϊκὰ λακωνικὰ δισκοειδῆ ἀκρωτήρια. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰσηγμένη κεραμική, ἦταν δυνατὸ νὰ ταυτιστοῦν ἀρκετὰ τμήματα μελαμβαφῶν ἢ μελανόμορφων ἀττικῶν ἀγγείων, συμπεριλαμβανομένου ἑνὸς ὄστράκου ἀπὸ ἕναν παναθηναϊκὸ ἀμφορέα τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Λεάγρου, ὅπως καὶ πρωτοκορινθιακὰ καὶ κορινθιακὰ ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἕνας ἀρύβαλλος πού φέρει διακόσμηση μὲ μορφή πότνιας ὀρνίθων.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

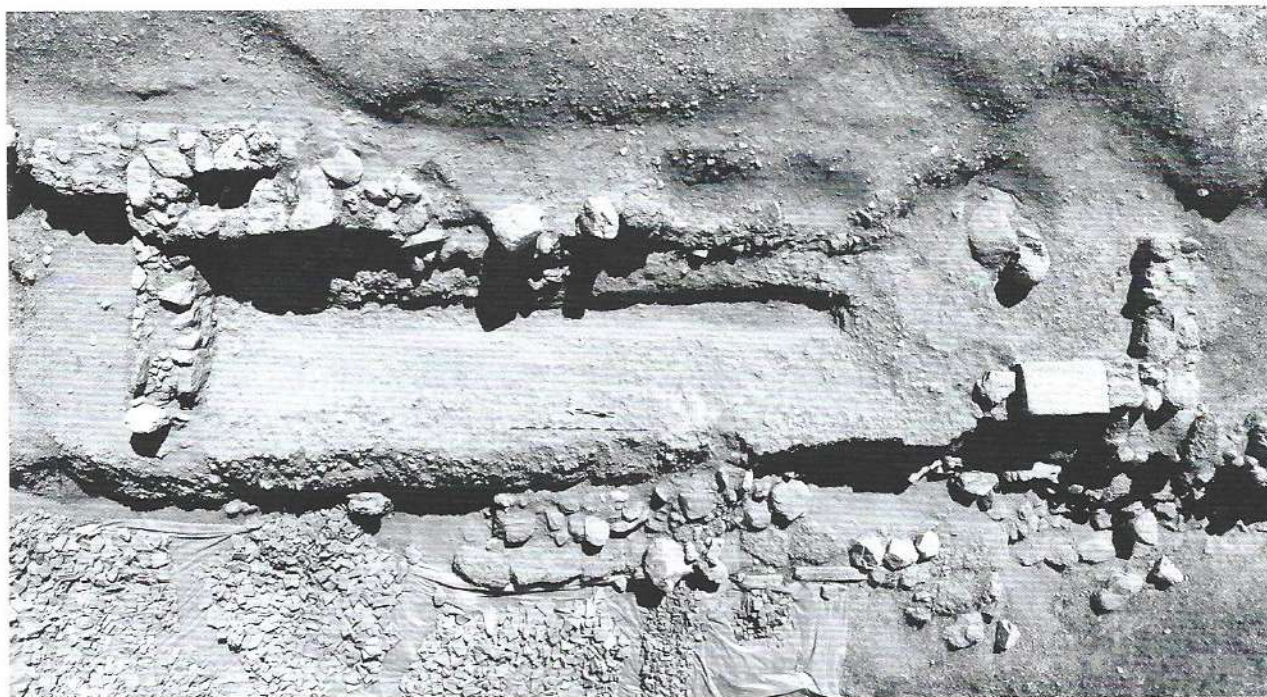
Στὶς ἐρευνητικὲς ἐργασίες αὐτοῦ τοῦ ἔτους πῆραν μέρος ὁ ὑπεύθυνος τοῦ προγράμματος Σταῦρος Βλίζος, οἱ ἀρχαιολόγοι Δέσποινα Νίκα, Adrien Delahaye, Nicola Nenci, Christian Mazet, Τζούλια-Ἄννα Σαραμίγιεβα, Βασιλικὴ Ἰακωβάκη, Κωνσταντῖνα Γιάνναρη, Ἀλεξάνδρα Χρυσασδάκου, Δάφνη Martin-Ζαφειράκου, Σοφία Ἀνδριώτη, Κωνσταντῖνα Μαρκόγλου καὶ ὁμάδα φοιτητῶν ἀπὸ τὸ Μορφωτικὸ καὶ Ἐρευνητικὸ Κέντρο Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς κ. Ζωρζέτας Θεοφίλου.

Εἰκ. 1. Ἡ νότια πλαγιά τοῦ λόφου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς μετὰ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες.

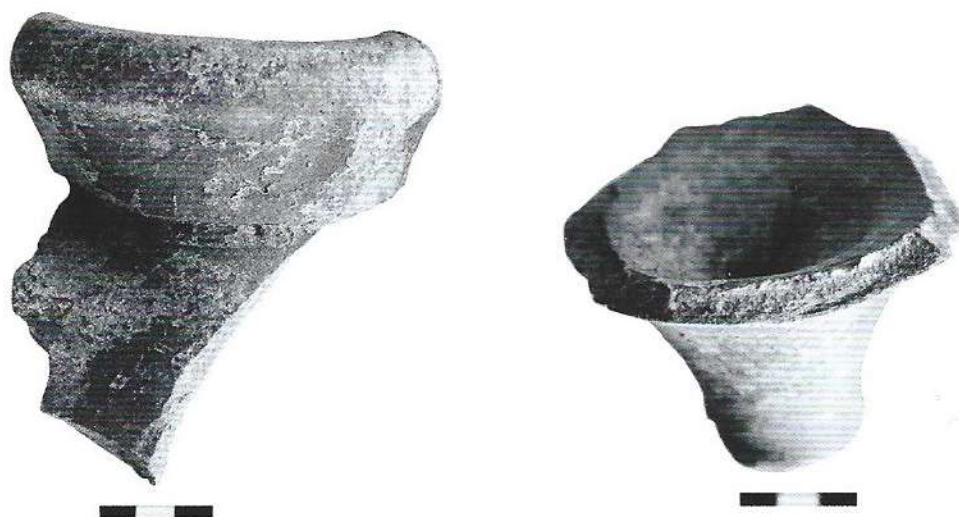
Εἰκ. 2-5. Χαρακτηριστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὶς ἐρευνες στὴ νότια πλαγιά τοῦ λόφου.

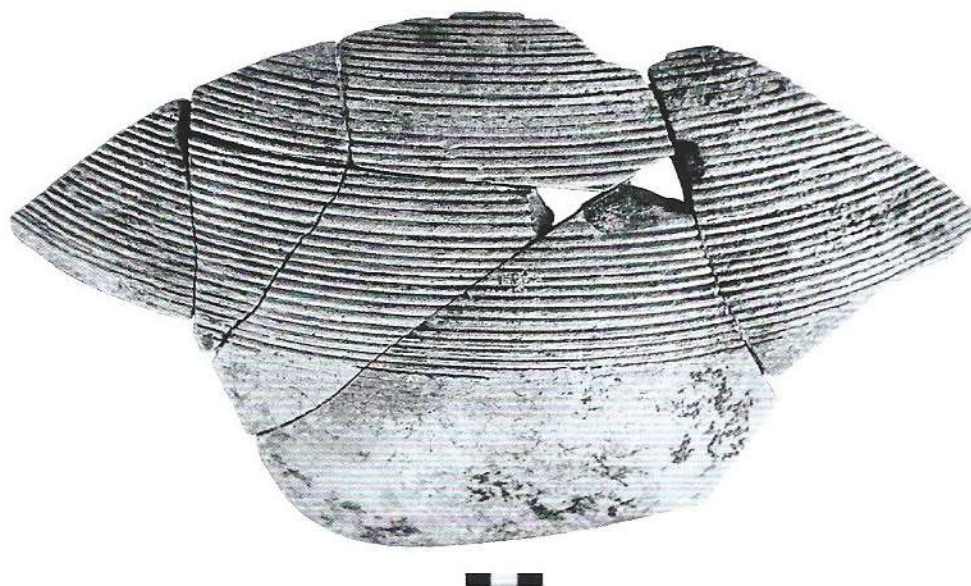
Εἰκ. 6. Μακρόστενη κατασκευή στὴ δυτικὴ πλαγιά τοῦ λόφου τῆς Ἁγ. Κυριακῆς.

Εἰκ. 7. Λακωνικοῦ τύπου στρωτήρας μέ «δαχτυλιές».

Εικ. 8 α-β. Θραύσματα από όξυπύθμενους ἀμφορείς.

Εικ. 9. Συνανήκοντα θραύσματα ἀγγείου με κτενωτή διακόσμηση.